

УДК 94(477-25)«1913/1916»:050]:323
DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210123

Р. Р. Куцик

ORCID: 0000-0001-5631-9385

Київський університет імені Бориса Грінченка

R. R. Kutsyk

Borys Grinchenko Kyiv University

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ПЕРІОДИКИ У КИЄВІ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

*The Dynamics of Periodical Publications' Development in Kyiv
Before and During the First World War: Statistical Analysis*

У статті на основі статистичного аналізу висвітлено особливості розвитку найпопулярніших газет суспільно-політичного та релігійного спрямування, які виходили в Києві під час Першої світової війни, зокрема: «Киевская мысль», «Последние новости», «Южная копейка», «Вечерняя газета», «Киевлянин», «Киев» та ін. Визначено вплив війни на розвиток періодики. У формі таблиць та діаграм подано динаміку зміни кількості періодичних видань за 1913–1916 рр., проаналізовано статистичні дані тиражу та цінової політики редакцій.

Ключові слова: періодика, преса, газета, Київ, Перша світова війна, Російська імперія, статистика, статистичний аналіз.

The article reveals the historiography and the sources of the issue. Whereas the periodical literature had a large amount of materials, the most popular newspapers of socio-political, governmental and religious directions published in Kyiv during the First World War were the main objects of the research, in particular: «Kievskaya mysl», «Poslednie novosti», «Yuzhnaya kopeyka», «Vecherniya Gazeta», «Kievlianin», «Kiev» and others.

Based on statistical analysis, the article highlights the peculiarities of the development of the most popular socio-political and religious newspapers published in Kyiv during the First World War, in particular, “Kyiv Thought”, “Latest News”, “Southern Penny”, “Evening Newspaper”. “Kiev”, “Kiev” and others. The article describes the classification of periodical publications according to various criteria, namely: the time of release, the place of publication, thematic direction, and ideological context. The statistical data of the periodicals circulation and the editorial price policy were analyzed. The charts demonstrated the dynamics of changes in the number of periodical publications during 1913–1916.

The authors concluded that one of the main consequences of the war was the reduction in the periodic products' number by 41,8% and the closure of the majority of national and small editions that did not withstand competition, censorship, and economic pressure caused by military events. In the meantime, the positions of the conservative Russian-language press were strengthening, such press was supported by the authorities, which led to the rise of its circulation almost twice and turning Russian-language periodicals into mass products — a platform for imperial information propaganda. At the same time, due to the difficult socio-economic situation in the Russian Empire, monetary devaluation, and the high cost of the necessary materials for printing, the subscription prices rose considerably.

Keywords: periodical publications, press, newspaper, Kyiv, the First World War, Russian Empire, statistics, statistical analysis.

Перша світова війна започаткувала етап трансформації засобів масової інформації. Якщо до цього мас-медіа виступали, як правило, лише способом донесення тих чи інших новин і не відігравали важливої ролі в суспільно-політичних процесах, то надалі ситуація змінилася. Преса, книги, брошури та інші друковані матеріали дедалі більше набували масовості й влада використовувала їх як один із важливих механізмів інформаційного впливу на формування громадської думки. Поряд з цим, війна та навколишня ситуація сприяли значному зростанню попиту на інформацію про події на фронті як усередині країни, так і у світі. Зважаючи на це, місцеві видавництва були змушені реорганізуватися й досить оперативно «задовольняти» потреби суспільства.

На сьогодні в українській історіографії є досить широкий спектр наукових праць з історії періодичної літератури, зокрема під час Першої світової війни. В контексті нашого дослідження ґрунтовною є робота І. Басенко (2013) «Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907–1916 рр.)». Автор розкрив ключові аспекти щодо історії походження видань, їхню мовну специфіку, типологію, основні тематичні напрямки та потужності друку.

Загальний огляд становлення та розвитку преси Київської губ. протягом 1886–1917 рр. зроблено в статті А. Волобуєвої (2010). Робота є теоретико-статистичною й розкриває основні особливості розвитку тогочасної періодичної літератури, її кількісну зміну на різних етапах, а також змістове наповнення. Авторка на основі проблемно-тематичного наповнення поділяє всю пресу на 9 груп: універсальну, громадсько-політичну, релігійно-духовну, професійну, науково-освітню, мистецьку, рекламно-довідкову та телеграмні видання (Волобуєва, А. 2010, с. 90). На нашу думку, така класифікація доволі обґрунтована та відповідає тогочасній специфіці періодичної літератури.

Також окремі відомості з історії київської періодики можна знайти у колективній монографії «Формування преси Києва (1835–1918 рр.)» (Воло-

буєва А. & Сидоренко Н. 2011). У роботі розкрито особливості становлення, розвитку й функціонування періодичних і продовжуваних видань, проаналізовано їхні основні структурно-типологічні та проблемно-тематичні напрямки. Проте праця охоплює дуже широкий період, що зумовило поверховість та узагальненість дослідження.

Джерельною основою роботи стали матеріали фонду 295 (Канцелярія Київського временного комітета по делам печати) Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДАК України). Серед опрацьованих справ слід відзначити такі: спр. 261 (Предложения главного управления по делам печати и других учреждений с распоряжениями и разъяснениями по разным вопросам. 14 января 1910 г. — 29 ноября 1916 г.); спр. 438 (Отчеты о работе Комитета за 1909–1913 гг. и приложения к ним. 9 января 1910 г. — 16 апреля 1914 г.); спр. 579 (Отчеты о работе Комитета за 1914–1916 гг. и приложение к ним. 11 февраля 1915 г. — 1 января 1917 г.). При цьому ключову роль було відведено аналізу річних звітів Київського комітету у справах друку про становище періодичної літератури за 1909–1916 рр.

Методологічною основою дослідження став статистичний аналіз, спрямований на вивчення явищ, процесів, подій, фактів через кількісний облік окремих чи загальних одиниць. Статистичні дані поряд з іншими видами інформації є не менш змістовними за суттю, особливо під час досліджень питань, пов'язаних із періодикою. Аналізуючи кількісні показники, можна точно вирахувати потужність тиражу видання, встановити цінову політику редакцій, простежити динаміку їхні зміни на різних етапах. Водночас не слід забувати, що статистика як метод дослідження доволі амбівалентна, оскільки багато чого залежить від того, що є об'єктом вивчення та які його межі. Для прикладу: результати статистичного аналізу періодики за рік відрізнятимуться від результатів за кілька років. У зв'язку з цим слід бути обережним і зважати на похибки, котрі можуть виникнути в ході дослідження.

Окрім статистичного аналізу, важливим був порівняльно-історичний метод, що дає змогу шляхом зіставлення різних історичних явищ встановити їх спільні та відмінні ознаки. В контексті дослідження було порівняно широкий спектр статистичних даних у їх хронологічному розрізі, що дало змогу змодельовати якісну динаміку розвитку преси.

Мета роботи: на основі статистичного аналізу кількісних показників, цінової політики й тиражу видань простежити та проаналізувати динаміку розвитку газетної періодики напередодні та під час Першої світової війни.

Періодичну літературу класифікують за різними ознаками, серед найпоширеніших є такі:

- 1) за видом: газети, журнали, бюлетені, календарі та ін.;
- 2) за часом виходу: щоденні, щотижневі, щомісячні, щоквартальні, щорічні та ін.;

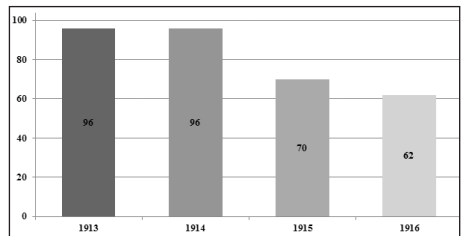
- 3) за місцем видання: місцеві, регіональні, загальнодержавні, міжнародні;
- 4) за видавцем: державні, партійні, приватні;
- 6) за тематичною спрямованістю й змістовим наповненням: суспільно-політичні, економічні, релігійні (церковні) та військові;
- 7) за ідеологічним підтекстом: націоналістичні, монархічні, ліберальні, соціалістичні, праві, ліві.

Зауважимо, що подана класифікація умовна, бо жоден із зазначених критеріїв не існує як «чистий». Так, одна й та сама газета може бути одночасно щоденним, регіональним, приватним, суспільно-політичним, релігійним та монархічним виданням.

У роки Першої світової війни головним видавничим центром на території українських земель, що перебували в складі Російської імперії, був Київ. Протягом усього 1914 р. в місті виходило 96 періодичних видань: 20 — щоденних, 22 — щотижневих, 1 — двотижневе, 31 — щомісячне та 23 — в іншому форматі¹. До кінця 1914 р. кількість періодичної літератури в Києві скоротилася до 62 найменувань, тобто на 35,4%². 1915 р. цей показник збільшився і становив 70 позицій, а 1916 р. знову зменшився до 62 (Табл. 1 та Діагр. 1)³.

Тип видання	1913 р.	1914 р.	1915 р.	1916 р.
Щоденні	19	20	15	12
Щотижневі	28	22	21	19
Двотижневі	2	1	-	-
Щомісячні	31	31	21	22
В іншому форматі	18	23	13	9
Всього	96	96	70	62

Таблиця 1.
Кількість періодичних видань м. Києва за часом виходу в 1913–1916 рр.

Діаграма 1.
Динаміка зміни кількості періодичних видань у Києві протягом 1913–1916 рр.

Основними причинами скорочення періодичної літератури стала низка факторів. Головним серед них була війна, яка внесла корективи у видавничу сферу. Перш за все, військові події зумовили посилення військової цензури, яка за короткий період ліквідувала основну масу українськомовних видань, а також тих, котрі суперечили загальноімперській політиці. По-друге, війна ускладнила соціально-економічне становище в країні, наслідком чого стало зростання цін на папір: Київський інспектор типографій та книжкової торгівлі Олександр Нікольський у звіті за 1916 р. констатував, що з початку 1915 р.

¹ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 186.

² ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 53.

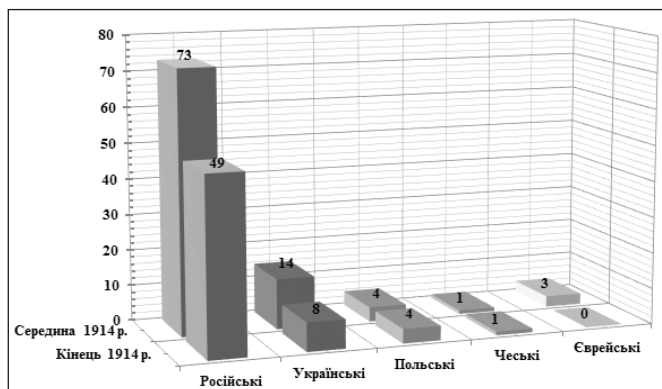
³ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 186.

ціна на папір почала поступово зростати й у поточному році збільшилася з 200 до 400%¹. Така дорожнеча негативно позначилася на видавничій сфері.

Навіть відомий український діяч Є. Чикаленко, який був видавцем «Ради», у листі до П. Стебницького змушений був констатувати фінансові труднощі. Ось що писав цей автор про те, що царський уряд закрив відому українську газету «Рада»: «Тут я отримав сподівану звістку про закриття “Ради” і зрадів, бо абсолютно не маю чим платити дефіцити. Зараз написав в банк, щоб позичили мені 1000 руб., аби видавати служачим жалування до 1 вересня, але банк відмовив... Тепер довідався, що Єфремов, Штенгель, В’язлов та Ніковський подали якусь заяву Головнокомандувачу, щоб дозволив видавати “Раду”... Довідавшись про це, я зараз написав, що не маю ні грошей, ні охоти видавати газету під час воєнного стану...» (Чикаленко, Є. & Стебницький, П. 2008, с. 403).

Закриття окремих видань сприяла й вибіркова політика влади щодо субсидювання. Ще 1906 р. Головне управління у справах друку заснувало так званий «спеціальний фонд» для грошової підтримки деяких приватних видань. Після початку війни уряд розширив цю програму. 1914 р. бюджет фонду становив приблизно один мільйон рублів (у чотири рази більше від офіційного бюджету для цензурних органів) і його розмір зростав з кожним роком (Lohr, E. 2004, p. 96). Така фінансова допомога посилювала позиції промонархічних видань та унеможлилювала здорову конкуренцію, що призводило до закриття менших газет.

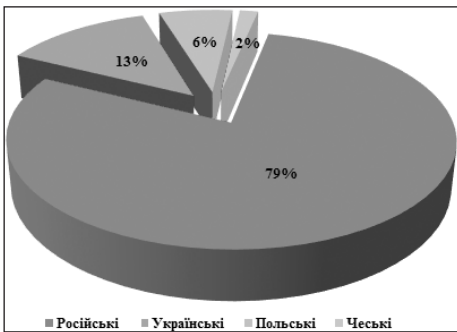
У видавничому середовищі домінувала російськомовна періодика — 49 видань, що в кількісному відношенні становило 79% тогочасного видавничого ринку. Інших видань було в рази менше: українських — 8 (13%), польських — 4 (6%), чеських — 1 (2%) (diagр. 2 та 3)².

Діаграма 2. Зменшення кількості періодичних видань у Києві за мовною ознакою протягом 1914 р.

¹ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 189.

² ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 12–37.

Діаграма 3. Відсоткове співвідношення періодичних видань у Києві за мовною ознакою наприкінці 1914 р.

не тільки міста і декількох осіб із села, але має досить широке розповсюдження в селах і глухих поселеннях»¹. Наприкінці 1914 р. в Києві налічувалося близько 17 суспільно-політичних газет, з них: російських — 11, українських — 2, польських — 3, чеських — 1².

Наймасовішою була щоденна газета «Киевская мысль», яка виходила з 1906 р. Зважаючи на тогочасну суспільно-політичну ситуацію й посилену військову цензуру видання переважно були неаналітичні, фактологічні, констатативні. Тираж газети з кожним роком невпинно зростав: 1910 р. він становив 29 тис. екземплярів, 1911 р. — 35 тис., 1912 р. — 42 тис., 1913 р. — 47 тис.³ В роки війни наклад «Киевской мысли» зріс практично удвічі (на 70,2%) і досягнув 80 тис. примірників (далі — пр.)⁴, що свідчить про масовість видання. Доказом цього є результати співвідношення кількості тиражу та кількості населення міста. Згідно з загальним переписом населення Російської імперії за 1897 р., у м. Києві жило 247 723 тис. осіб (далі — ос.)⁵. Цілком імовірно, що така цифра з невеликою похибкою збереглася й до початку Першої світової війни. Якщо співвіднести наявні статистичні дані, то 1913 р. один примірник газети припадав на 5-х ос., а вже 1914 р. — на 3-х. Ще цікавішими є результати щодо тих, хто вмів читати та писати. Згідно з переписом, письменних у Києві було 137 194 ос.⁶,

¹ Война и газета в селе (с. Мордва, Чигиринского уезда). Киевская земская газета. № 37. 26 сентября 1914 г. С. 25.

² ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 12–20.

³ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 438. Арк. 303.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 12.

⁵ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: в 89 т., 119 кн. Т. 16: Киевская губерния / под ред. Н. А. Тройницкого, 1904. С-Пб: Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. С. 1.

⁶ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: в 89 т., 119 кн. Т. 16: Киевская губерния / под ред. Н. А. Тройницкого, 1904. С-Пб: Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. С. 15.

а значить, один примірник газети припадав уже на 2 ос. Таке співвідношення логічно вказує на масовість газети.

Порівняно з іншими виданнями, «Киевская мысль» була однією з найдожжчих, передплата на рік 1914 р. коштувала 11 руб., 1915 р. — 12 руб.¹, а вже 1916 р. — 15 руб.² Проте редакція газети практикувала систему 15–25% знижок на передплату для сільських учителів і священників, земських фельдшерів, студентів і курсисток вищих навчальних закладів Києва, за умови звернення до головної контори. Навіть більше, її агенти безоплатно розповсюджували використані номери для народних учителів і сільської влади (Басенко, І. 2013, с. 17). Таким чином, статистичні дані вказують, що «Киевская мысль» була найбільш тиражованим виданням не тільки в Києві, але й на всій території Наддніпрянської України. Така ситуація була зумовлена трьома основними факторами: закриттям деякої частини конкурентних видань, підтримкою з боку влади та логічно продуманою ціновою політикою редакції.

1906 р. було засновано комерційну газету «Последние новости», яка мала суспільно-політичне, наукове та літературне спрямування. Порівняно з «Киевской мыслью» напередодні війни тираж видання був досить незначним: 1912 р. він становив 8,5 тис. пр., 1913 р. — 15 тис. пр.³ Однак уже 1914 р. газета стала справді масовою, вона почала виходити двічі на день, а її тираж у сукупності збільшився майже в 4 рази (на 267%) та досягнув 55 тис. пр.: ранковий наклад — 25 тис. пр., вечірній — 30 тис. пр.⁴ Ціна передплати на рік була однією з найдешевших і становила за одне видання 5 руб. (далі — руб.), а за обидва — 9 руб. Але така ситуація тривала недовго, під час війни вартість за обидва номери на рік зросла у 1,8 раза: 1915 р. — 14 руб., 1916 р. — 16 руб., при цьому ранковий номер коштував 7 руб., а вечірній — 9 руб.⁵ Відзначимо, що особливістю газети була її ілюстрованість, на відміну від інших видань, вона містила багато зображень: фотографій, карикатур тощо.

З 1910 р. київський ринок заповнили «газети-копійки». За кілька років одній із них, «Южной копейке», вдалося витіснити решту і стати єдиною масовою газетою цього типу. За напрямом «Южная копейка» була підголоском «Киевской мысли». Як й інші газети того часу з початком війни «копійка» втратила опозиційність та критичність щодо влади (Басенко, І. 2013, с. 17–18). Тираж видання зростав швидко, тож у роки війни «Южная копейка» ввійшла до трійки наймасовіших видань Київщини: 1912 р. — 34 тис. пр., 1913 р. — 55 тис. пр.⁶, 1914 р. — 60 тис. пр.⁷ Вагоме значення

¹ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 188.

² Умовия подписки. Киевская мысль. № 362. 30 декабря 1916 г. С. 1.

³ ЦДІАК України. Ф. 295 Оп. 1, Спр. 438. Арк. 304.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 13.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 188.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 438. Арк. 304.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 13.

у збільшенні кількості накладу газети відіграла цінова політика редакції, а саме дешевизна, що відповідало купівельній спроможності населення. Вартість передплати на рік 1914 р. становила 3,5 руб., а за окремий номер 1 коп., 1915 р. відповідно 5 руб. та 2 коп., 1916 р. — 7,5 руб. та 3 коп.¹

З 4 червня по 19 жовтня 1915 р. в Києві видавалася «Южная вечерняя газета», назву якої 20 жовтня було замінено на «Южная вечерняя копейка». З 31 числа того самого місяця газета виходила спільно з «Южной копейкой». Нумерація останньої велася за непарними числами, а першої — за парними. Існувала «Южная вечерняя копейка» лише до 19 листопада поточного року². Надалі в Києві знову виходила тільки «Южная копейка».

У другій третині 1913 р. як конкурент «Последних новостей» з'явилася «Вечерняя газета», яка намагалася поєднувати серйозну і розважальну інформацію. Її особливістю було намагання першою передавати столичні телеграфні новини (Басенко, І. 2013, с. 17). Як і в багатьох тогочасних видань тираж газети зріс, але все-таки не став масовим та залишався на доволі низькому рівні: 1913 р. — 4 тис. пр.³, 1914 р. — 13 тис. пр.⁴ Поряд з цим зростала й ціна: 1914 р. передплата становила 4 руб. на рік та 3 коп. за окремий номер, 1916 р. цей показник досягнув відповідно 5 руб. та 5 коп.

Форпостом російської правої преси була газета «Киевлянин» — орган національно-монархічного напрямку, що пізніше став ідейно спорідненим із програмою клубу російських націоналістів. Всупереч державній підтримці, «Киевлянин» програвав і втрачав читача. Серед причин невдачі цензори називали високу ціну: річна передплата коштувала 12 руб., що на 1 руб. більше, ніж у головного конкурента «Киевской мысли», ціна зрівнялася 1915 р. (Басенко, І. 2013, с. 18). Хоча наклад «Киевлянина» збільшився з 10 тис. пр. 1913 р.⁵ до 16 тис. пр. 1914 р.⁶, але він усе одно значно поступався конкурентам і не зміг досягнути масового рівня.

У передвоєнний 1914 р. зросла кількість консервативних і націоналістичних правих видань. Одним із них був «Киев» (1914–1916 рр.) — щоденна газета, яку заснувало Київське товариство поширення російського друкованого слова. На своїх сторінках «Киев» репрезентував ідеї уварівської тріади: «православ'я, самодержавство, руська народність». Газета займала відкриту шовіністичну позицію та була рішучим противником «україно-мазепинських сепаратистів» і євреїв (Басенко, І. 2013, с. 18). Видання мало невеликий наклад — 6200 пр., а ціна передплати дорівнювала 6 руб. 1914 р.⁷ і 9 руб. 1915 р.⁸

¹ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 188.

² Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Т. 3. Р-Я / Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского, 1960. Ленинград: ГПБ. С. 640.

³ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 438. Арк. 304 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 14.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 438. Арк. 301.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 12.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 14.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 188.

Окрім зазначених видань, у Києві виходила «Киевская земская газета». Її видавництво розпочалося 1912 р., а редактором був М. А. Суковкін. Номери виходили щоп'ятниці, проте з жовтня 1914 р., редакція вирішила видавати по вівторках додаткові випуски¹. Загалом наклад газети 1914 р. становив 7800 пр., а ціна — 4 руб.² Тематика «Киевской земской газеты» була достатньо різноманітна, в ній містилися рубрики та публікації як про війну, так і про сільське господарство, побут селян, події у земстві тощо. Проте з 1915 р., у зв'язку зі збільшенням серед населення попиту на пресу та запитів на інформацію про події на фронті, було вирішено видавати газету двічі на тиждень. Один номер присвячувався проблемам сільського господарства, питанням економічного добробуту тощо, а інший — війні³.

На час війни далі друкувалися «Киевские губернские ведомости» — офіційний орган влади, заснований 1838 р. За структурою газета поділялася на офіційну й неофіційну частини. У першій містилася інформація про укази, постанови, розпорядження уряду й місцевої адміністрації, політичні, судові та економічні оголошення. У другій частині розміщувалися відомості про події в країні та світі, телеграми, літературні, етнографічні твори тощо. Наклад видання був незначним: 1914 р. він становив 1200 пр.⁴ Ціна газети на 1915 р. була середньою з-поміж інших видань: передплата на рік коштувала 8 руб., півроку — 5 руб. 20 коп., три місяці — 3 руб. 50 коп., один місяць — 1 руб. 20 коп., окремий номер коштував 20 коп.⁵

Окрім суспільно-політичних видань та офіційних органів, у Києві друкувалися «Епархиальные ведомости». Наклад газети на 1914 р. становив 1600 пр., а ціна передплати на рік — 5 руб. 50 коп.⁶ «Ведомости», як і більшість тогочасних друківаних засобів, містили матеріали неаналітичного, духовно-морального та патріотичного змісту.

Як і загалом по Російській імперії, київській періодиці була властива нестабільність: значна частина новостворених видань існувала менше, ніж рік, у воєнні роки цей показник досяг 100% (Басенко, І. 2013, с. 16). Так, 1916 р. в Києві було налагоджено випуск нової газети «Киевский голос». Видання мало суспільно-політичне, літературне та економічне спрямування. Проіснувала газета трохи більше як півроку: з 22 травня по 31 грудня⁷.

¹ Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Т. 2. И–П / Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского, 1959. Ленинград: ГПБ. С. 147.

² ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 17.

³ Земство и современные запросы деревни на литературу. Киевская земская газета. 9 января 1915. № 1. С. 15.

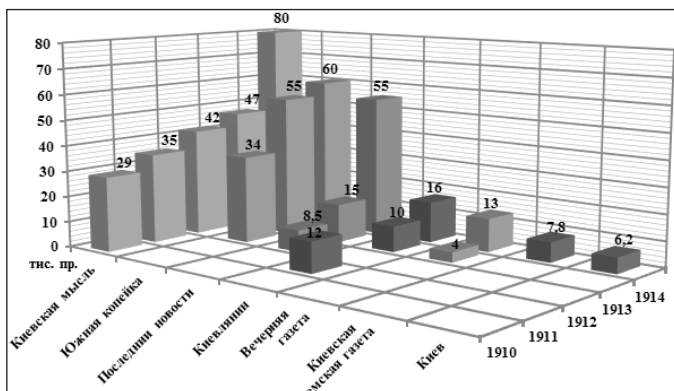
⁴ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 36.

⁵ Подписная цена с пересылкой и доставкой. Киевские губернские ведомости. 26 марта 1916. № 32. С. 1.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 295. Оп. 1. Спр. 579. Арк. 30.

⁷ Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Т. 2. И–П / Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского, 1959. Ленинград: ГПБ. С. 156.

Таким чином, Перша світова війна значно вплинула на розвиток періодики. Частина видань через складне матеріальне становище, відсутність фінансування, жорстку цензурну політику, змушена була припинити існування. Водночас, окремі російськомовні видання, зайнявши провладну позицію, «підлаштувавшись» під цензурну політику та отримавши підтримку держави, змогли вийти на новий рівень: їхні потужності друку зросли на 50–70%. Серед таких «Киевская мысль» (80 тис. пр.), «Южная копейка» (60 тис. пр.), «Последние новости» (55 тис. пр.) (Діагр. 4). В умовах війни змінилася й цінова політика: якщо середня вартість одного примірника суспільно-політичної газети 1914 р. становила приблизно 7 руб. 58 коп., то вже 1916 р. — 10 руб. 75 коп., що на 41,8% більше (Табл. 2). Загалом, незважаючи на зменшення кількості видань та зростання цін, преса залишалася основним друкованим джерелом інформації, навіть більше — за рахунок концентрації та збільшенню тиражу, значно зміцнила позиції та перетворилася на продукт масового виробництва.

Діаграма 4. Динаміка зміни накладу найпопулярніших суспільно-політичних газет Києва протягом 1910–1914 рр.

№	Назва видання	1914 р.	1915 р.	1916 р.	% зростання
1.	Киевская мысль	11 руб.	12 руб.	15 руб.	27,3%
2.	Последние новости	9 руб.	14 руб.	16 руб.	77,8%
3.	Южная копейка	3 руб. 50 к.	5 руб.	7 руб. 50 к.	114,3%
4.	Вечерняя газета	4 руб.	4 руб.	5 руб.	25%
5.	Киевлянин	12 руб.	12 руб.	12 руб.	0%
6.	Киев	6 руб.	9 руб.	9 руб.	50%
Середнє значення		7 руб. 58 коп.	9 руб. 33 коп.	10 руб. 75 коп.	41,8%

Таблиця 2. Динаміка зміни ціни на найбільш популярні суспільно-політичні газети Києва за 1914–1916 рр.

Басенко, І. 2013. Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907–1916 рр.). *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. Т. 143. С. 15–20.

Волобуєва, А. 2010. Становлення преси Київської губернії XIX — початку XX ст. *Образ*. Вип. 11. С. 89–100.

Волобуєва А. & Сидоренко Н. 2011. *Формування преси Києва (1835–1918)*. Київ: Темпора.

Чикаленко, С. & Стебницький, П. 2008. *Листування. 1901–1922 роки* / Упор.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вступна стаття: Н. Миронець, І. Старовойтенко. Київ: Темпора.

Lohr, E. 2004. The Russian Press and the «Internal Peace» at the Beginning of World War I. *A call to arms: propaganda, public opinion, and newspapers in the Great War* / edited by Troy R. E. Paddock. Westport, Conn.: Praeger Publishers. S. 91–113.

Basenko, I. 2013. Kharakterystyka shchodennoi suspilno-politychnoi presy Kyieva za materialamy tsenzurnykh zvitiv (1907–1916 rr.) [Characteristics of Daily Sociopolitical Kyiv Newspapers Based on Censorial Reports (1907–1916)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*. T. 143. 15–20. [in Ukrainian]

Volobuieva, A. 2010. Stanovlennia presy Kyivskoi hubernii XIX — pochatku XX st. [The becoming of the press of the Kyiv province of the XIX — beginning of the XX century]. *Obraz*. Vyp. 11. 89–100. [in Ukrainian]

Volobuieva, A. & Sydorenko N. 2011. *Formuvannia presy Kyieva (1835–1918)* [The formation of the press of the Kyiv (1835–1918)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Chykalenko, Ye. & Stebnytskyi, P. 2008. *Lystuvannia. 1901–1922 roky* [Correspondence. 1901–1922] / Upor.: N. Myronets, I. Starovoitenko, O. Stepchenko. Vstupna stattia: N. Myronets, I. Starovoitenko. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Lohr, E. 2004. The Russian Press and the «Internal Peace» at the Beginning of World War I. In: *A call to arms: propaganda, public opinion, and newspapers in the Great War* / edited by Troy R. E. Paddock. Westport, Conn.: Praeger Publishers. S. 91–113.